

ÜSLUP ÜZERİNE Şaban ÖZÜDOĞRU

Edebî eserlerin vazgeçilmez özelliklerinden birisi de üslûplarıdır. Üslûp, yazarın eserine vurduğu gizli damgadır. Yazarın kişiliği, kültürel varlığı, hayatı algılayış ve yorumlayış üslûbuyla eserine yansır. Yani, herkes kendi ateşini taşır cehennemine. Yahut cennetteki köşkünü kendisi inşa eder. Yazı da biraz öyledir. Üslûp, iyi bir yazının bel kemiğidir. Belki yazarını, metinler deryasında, taşıdığı gizli damga ile belirli kılacak tek unsurdur üslûp.

Hal böyle olunca, ben yazarın üslûbunu önemserim. “Le style l’homme me’mé.” diyor, Buffon.... Ziya Paşa, özdeyişleri ve atasözlerini şiirleştirmekteki eşsiz başarısını konuşturarak şöyle çevirmiş bu sözü: “Üslûb-u beyan, aynıyla insan..”dır. “beyan, insan “ sözlerini kafiyelerle üstelik.

Birçok derginin kapağını kaldırdığımda, hemen gözüme ilişiveren yayın ilkelerinin içindeki bir cümle, üslûp adına endişelendirir beni. “Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İzinsiz alıntı yapılamaz...” türünden klişe ilkelere kimsenin diyeceği yoktur. Ancak; “Yazı Kurulu, dergiye girecek yazılarda gerekli gördüğü düzeltmeleri yapabilir..!” cümlesi gizli bir sansürü çağırıyor gibidir. Bu ilkeyi benimseyen dergi yöneticilerinin kendilerince haklı gerekçeleri olabilir, saygı duyarız. Ancak, bu cümlelerin yazarlar açısından sevimli bir yanının olmadığı kabul edilmelidir. Eğer dergiye ulaştırılan bir yazı, o derginin ilkelerine aykırı ise yazı yayınlanmaz. Yoksa yazıya yapılacak ekleme veya çıkarmalar, hele hele yazarın kelime kadrosundaki bazı kelimeleri beğenmeyip, yerine eş anlamlı olarak düşünülen yeni kelimeler koymak, doğrudan doğruya yazarın üslûbuna müdahale anlamına gelir.

Üzülerek belirtmem gerekir ki; başta okullarımızda okutulan edebiyat kitapları olmak üzere birçok metinde sadeleştirme yoluna gidiliyor. Bu tarz girişimlerin iyi niyetle yapıldığına kuşku yok. Ancak, iyi niyet yapılan işin yanlışlığını ne yazık ki ortadan kaldırmıyor. “Yalınlaştırma” işine taraftar olanlar muhtemelen diyorlar ki: “Zavallı yavrucaklar, bu metinlerden bir şey anlamıyorlar. Onların anlaması için metinleri yalınlaştırıverelim.” Sonra da henüz yirmi beş, otuz yıl önce yazılmış metinleri Türkçeden Türkçeye tercüme etme garabetine düşüyoruz. Yalınlaştırmadan nasibini alanlar öyle Tanzimat, Servet-i Fünûn yazarları falan değil. Mezar toprağı henüz kurumuş meşhur edebiyatçılarımız da bu furyadan nasibini alıyor. Kimler yok ki aralarında. Peyami Safa, Cemil Meriç, hatta Mehmet Kaplan... Hem bu yazarlar edebiyatımızın usta kalemleridir diye müfredata almışız -ki buna hiç şüphe yok- hem de; efendim, bunlar metinlerini oluştururken Türkçeyi iyi kullanamamışlar, çocuklarımız anlamaz. Şu metinleri hele biraz “restore” edelim, diyoruz. Karaman oğlu Mehmet Bey’in fermanına ferman okutacak bir fermanla işe koyuluyoruz. Sözlükler elde, yazarın metninde, anlaşılacakları vehmine kapıldığımız her kelimenin Türkçe eş anlamlısını aramaya çıkıyoruz. Bu arada metnin ses yapısı zarar görmüş, metinde anlam daralması olurmuş ne gam... Sonra da, doktora tezleri hazırlayıp, gençliğin üç yüz, beş yüz kelimeyle konuştuğundan dem vurarak şikâyetçi oluyoruz. Bu bizim mizah anlayışımıza uygun bir tavır olsa gerektir. Ne de olsa Hoca Nasrettin’in torunları değil mi? Hoca bu ya, leyleğin uzun bacaklarını sevmiyor. Nedir o öyle çırpı gibi. Kuş bacağı dediğin ördeğinki gibi oturaklı olmalı. Hazret kısaltıyor bacakları. E ee gagası da pek uzun. Budamalı onu da. Küçültüyor gagayı. Sonra da “Hah, şimdi kuşa benzedin işte.” diyor.

Bir metinde yapılacak “yalınlaştırma” yazarın üslûbuna müdahale anlamına gelir mi? Bu sorunun cevabı: “Evet, hem de üslûbun katline sebep bir müdahaledir.” Olacaktır. Neden? Çünkü, birazcık olsun edebî metin tahliliyle uğraşmış olanlar bilirler ki; her metin kendi içinde bir düzen, bir bütünlük taşır. Her yazarın dildeki kelimeleri tercihi, kelimelerin dizilişi, cümlelerin birbirine bağlanması ve

paragraflar arası anlam bağlantıları kendine özgüdür. Hele yazarın kullandığı kelime kadrosu, metine yüklenmek istenen anlam zenginliği bakımından son derece önemlidir. Yazarın kullandığı bir kelimeyi değiştirmek, hem metnin anlamında daralmaya sebep olacak, hem de metindeki ses ritmini bozacaktır.

Vaktiyle yazdığım bir metnin kelimeleri beğenilmeyerek eş anlamlıları ile değiştirilmişti. Şöyle ki: “Gözlüklü, esmer doktor, kapıdan girerken başladığı şakalarına neden son verdi? Yatak komşun Raziye'nin münasebetsiz takılmalarına gözlüklerinin altından...” Hani “münasebetsiz” sözü eskidi ya, hem Türkçesi varken bunu niye kullanmalı canım!? Eş anlamlısı uygun bulunup “gereksiz” olarak değiştirilmiş. Elbette o cümlenin anlamından neler kaybettiği hiç hesaba katılmadan. Gereksizlik, ancak “lüzumsuzluk” kelimesiyle eşleşebilir. Oysa münasebetsizlikte bir densizlik, patavatsızlık, aymazlık anlamı vardır. Sözlüklere bakıp da iki kelimenin birbirinin yerini tutabileceğini sanmak büyük yanılgıdır. Dil sözlüklerden ibaret değildir ki... Asıl olan kelimenin cümle içinde yüklendiği anlamdır. “Kendini mizana çekmek”deyimi ile “Kendini ölçüye vurmak” da aynı anlamı vermez. “mizan” da ölçünün ötesinde iç hesaplaşma, öz eleştiri anlamı vardır. Oysa “ölçüye vurmak” da sadece “tartmak” ifadesi vardır. “Hissetmek” kelimesinin yerine konan “duymak” kelimesi metinde yüklenilmek istenen anlamı vermekten çok uzaktır.

Yine aynı hikâyede, kanser hastası genç bir kadına teselli telkin edilirken, “kesret” kelimesi kullanılmıştı. Beğenilmeyerek “çokluk”kelimesi ile değiştirilmiş. İlk bakışta, hem Türkçe oluğu, hem de geniş kitlelerce daha iyi anlaşılacağı düşünülürse olumlu bir değişiklik olduğu varsayılabilir. Fakat, “kesret” kelimesi tasavvufî bir terimdir. Bu kelime metinde bilinçli olarak kullanılırken, Mevlana'ya ölümü “dügün gecesi” kadar sevimli gösteren “vahdet-i vücüt; çoklukta birlik” nazariyesine telmih (gönderme) yapılmıştı. Tabii kelime değiştirilince “kesret” teriminden beklenen çağrışım imkânları da ortadan kaldırılmış oluyor.

Sözlüklere bakarsanız, “hayat” ile “yaşam” kelimeleri de eş anlamlıdır. Siz eşine; “yaşamım” diye seslenen birine rastladınız mı? Ama sokaklar sevdiklerine “hayatım” diyen insanlarla dolu.

Siz, hiç: “Bugün kelim çok ağrıyor.” dediğini duydunuz mu? Baş ağrır. Hayvanın gövdesinden ayrılan baş, artık kelledir. Kimse ona, kafa veya baş demez. Algılama zorluğu olanlara “kalın kafalı” denir. Onlar için kimse “başsız adam” sözünü kullanmaz.

Öyleyse dil için bu üç kelime de gereklidir. Ama sözlükleri açıp bakarsanız her üç kelimenin de anlamı aynıdır. Türkçeye yerleşmiş, asırlar boyunca işlenerek birbirinden farklı anlamlar yüklenmiş bu kelimelerin hangisi Türkçe, hangisi yabancı dillerden girmiştir onu mu araştıracağız? Peki Türkçe olmadığı kaygısı ile dilden çıkarılacak kelimelerin doğurduğu boşluğu nasıl dolduracağız? Şunu galiba iyi anlamamız gerekiyor ki dilimize yerleşen ve çarşıda pazarda kullanılan hiçbir kelime cüzamlı değildir.

Yazarların oluşturdukları metinlere gelince; ben, iyi bir edebî metni, her bir ilmeği itina ile atılmış kazağa benzetirim. Tıpkı kazak ilmekleri gibi metnin dokusunu oluşturan dizilişler –kelime, cümle, paragraf dizilişleri- birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bir metnin bazı kelimelerini eş anlamlısı ile değiştirmek, kazağın birkaç ilmeğini asıl dokudan ayırmak gibidir ki o kazaktan artık hayır gelmez. Deyimler ve atasözleri de eş anlamlı değişikliği asla kabul etmezler bilmez misiniz? Çok acıkanın “karnı zil çalar” ama asla borazan çaldıramazsınız. “Ak akçe kara gün içindir.” Ama asla, beyaz akçe siyah gün için biriktirilmez. Gördüğümüz gibi, deyimlerin ve ata sözlerinin bile söz varlığını koruyacak doğal bir zırhı var. Ne yazık ki, yazarlar bundan yoksunlar. Edebiyat kitaplarında Cemil Meriç'in metninin “yahnlaştırıldığını” gördüğüm an ne kadar üzüldüğümü anlatamam. Çünkü yazılarından biliyorum ki; o, bu tür girişimlere şiddetle karşıydı.

Orta Oyunu'nun son temsilcilerinden İsmail Dümbüllü ile yapılan bir söyleşiyi okumuştum. Gazeteci soruyor üstada:

- Efendim, siz o eski kantocuları gördünüz. Deniz Kızı Eftalya gibi ünlülerin birçoğunu tanıdınız. Sizce onlar nasıldılar?

Ah efendim, onlar birer afetti, afet!

Peki, ya şimdikiler?

Şimdikiler mi? Felâket azizim, felâket!

Dil denen mucize bu olsa gerek. Eş anlamlı kelimelerden biri mecaz anlamıyla kullanılınca, nasıl zıt anlama dönüşüyor. Sözlüklerde eş anlamlı olarak yer alan “afet ve felaket” kelimeleri asıl anlamlarından sıyrılarak nükteli ve sanatlı bir söyleyişe zemin hazırlıyorlar. Belki farkında değil ama bu kıvrak ve mecazlı anlatımı o yabancı dilden gelme eş anlamlılığa borçluyuz. Söz ustası Dümbüllü, dil zevki gelişmiş; dilin katı kuralları ötesindeki inceliğini kavramış bir halk adamıdır. Halk da çarşıda Pazarda konuşurken kelimelerin kökeniyle ilgilenmez. Onun için önemli olan kendisini olabildiğince iyi ifade edebilmektir. Bu anlayış, dil biliminin ortaya koyduğu anlayışa yakın bir yaklaşımdır. Ne yazık ki birçok aydınımız, esnemez, katı dil anlayışıyla halkın çok gerisindedir. Bu katı anlayıştır ki, otuz yıl önce yazılmış Türkçenin seçme metinlerini “yalınlaştırarak” gelecek nesillere aktarmayı amaç edinir. Üstelik Karaman Oğlu Mehmet Bey'i örnek alarak yapar bunu. Mehmet Bey'in fermanı başımız, gözümüz üstüne. Yalnız, bu fermanın galiba iyi anlaşılmayan bir tarafı var. Mehmet Bey, Arapça ve Farsça kelimeleri atın demiyor ki, Arapça ve Farsça dillerinin grameriyle konuşmayın, yazmayın diyor. İşte aydınlar bunu anladığında, otuz yıl önce yazılmış Türkçe metinleri, Türkçeye aktarma garabetinden de kurtulmuş olacağız. Ortaya koydukları büyük eserlerle Türkçeye hizmet eden ediplerimiz, işte o zaman kemikleri sızlamadan rahat uyuyabileceklerdir.

Yazarın; mizacı, kültürel birikimi, kompozisyon oluşturma başarısı veya yöntemleri az çok özgün bir metin ortaya çıkarır. Çoğu zaman gözden kaçırdığımız veya şiire özgü olarak düşündüğümüz ses örgüsü (aliterasyon, asonans; ünsüz ve ünlü seslerin tekrarıyla elde edilen ahenk) nesir için de geçerlidir. Yalnız bu yapı, bazı eserlerde çok belirgin iken, (meselâ, Dede Korkut Hikâyeleri'nde) bazı metinlerde çok belirgin olmayabilir. Bahsedilen bu ses yapısı, yazarın üslûbunun ortaya çıkmasında en etkili unsurlardan birisidir.

Hâl böyle iken, biz yazarın metnindeki bazı kelimeleri “Balın tuzu eksik” mantığı ile değiştirdiğimizde metnin ses yapısına müdahale etmiş olmaz mıyız? Dede Korkut Hikâyeleri'ni özgün metinden çok uzaklaşacak biçimde sadeleştirerek çocuklarımıza veya gençlerimize sunmak, onlara Dede Korkut Hikâyeleri'ni okutmak anlamına gelir mi? Konu ve içerik olarak evet. Ancak, bir edebî eserde en az konu kadar önemli başka bir unsur vardır: Konuyu anlatış biçimi, yani üslûp ve kurgu. Zaten edebiyatta konular zannedildiği kadar çok çeşitli değildir. Belki edebiyatı böylesine zenginleştiren farklı anlatım biçimleridir. Bir anlamda üslûp farklılıklarıdır. Deli Dumrul Hikâyesi'nden alınan şu üç cümledeki (d,k,r) ses tekrarlarına dikkat edelim: “...Oğuzda Duha Koca Oğlu Deli Dumrul derler idi, bir er var idi. Kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmış idi. Geçeninden otuz akçe alur idi.” Bu şiirli ve sevimli üslûp kimliği meçhul ama üslûbuyla dipdiri Türkmen kocasına aittir. Onu ölümsüz kılan da işte bu üslûptur.